

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 11.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

Készült a
a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont támogatásával
az Irodalomtudományi Intézetben

A borítón:
Petőfi emlékére készített rajzok Mendel Farkas *Versfűzéréből* (1877)
és Lokody Antal versgyűjteményéből (1880-as évek)
Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár / Cluj-Napoca
(Ms. 3810. és Ms. 3029)

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

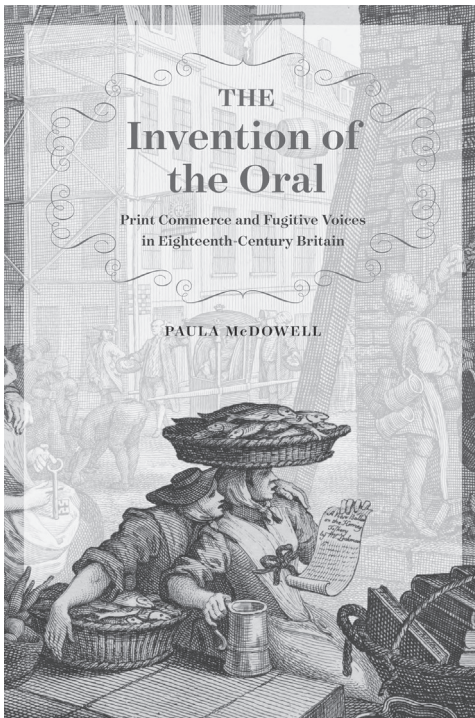
ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti*, a BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja és hálózati kiadója • www.reciti.hu
Technikai szerkesztő: Etlinger Mihály
Borítóterv, tördelés: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Fellini Kft.

Halaskofák, prédikátorok, antikváriusok és filológusok

A szóbeliség fogalmának megalkotása a XVIII. században

Paula McDOWELL. *The Invention of the Oral: Print Commerce and Fugitive Voices in Eighteenth-Century Britain*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 2017, 354 l.

William Hogarth 1751-ben készített, *Beer Street* című metszete a sörfogyasztás kedélyállapotra gyakorolt pozitív hatását szemléltette, szemben a gin emberi szervezetet és jellemet végromlásba taszító károsításával, amelyet *Gin Lane* című képe taglalt. A *Beer Street* forgalmas utcát tár elénk, melynek munkás népe oldott hangulatban, söröskupával kezében élvezzi az életet. A kép fókuszában két halaskofa egy aprónyomatványon lévő ballada szövegét silabizálja. Ez a Hogarth ábrázolta mikroszituáció már csak azért is érdekes (és talán a sörfogyasztás jótékony és utópisztikus hatását illusztrálja), mert Nagy-Britanniában ez idő tájt a nők fele nem tudott írni-olvasni, az olvasni képes nők pedig jellemzően nem az utcai árusok köréből kerültek ki.

A halaskofákról tehát nem feltétlenül az olvasás jutott a korabeli olvasók vagy a Hogarth metszetét szemlélő befogadók eszébe. A londoni halaskofák (a halpiac neve nyomán: *the Billingsgate fishwives*) annál inkább közismertek voltak agresszív, mocskos, a szleng és a hiperbolák használatában tobzódó nyelvhasználatukról, melynek köszönhetően a kortársak a vulgáris, plebejus szóbeliség kiemelkedő képviselőiként tekintettek rájuk. Beszédük dinamikus agresszivitása (amely a bizonytalan, vagy az áru frissességével kapcsolatos kételyeket megfogalmazó kuncsaftok meggyőzésében, illetve megfélemlítésében kulminált) nagyon is hatékony volt, hiszen az üzleti tranzakció létrejöttében nagy szerepet játszott szóbeli kommunikációjuk elsöprő ereje. A képen a lehengerlő verbalitásukról ismert halaskofák most mégis visszafogottan ücsörögve Hogarth egyik barátjának

érdekfeszítő művét tanulmányozzák: *A New Ballad on the Herring Fishery by Mr. Lockman*. A balladát olvasó halaskofák szomszédságában elégedetten sörözgető kovács és a hentes mellett újság hever, a *Daily Advertiser*, benne II. György királynak a kereskedelem támogatásáról szóló parlamenti beszéde. A Beer Streeten megpihen és söröskupájába merül egy hordár is, akinek hatalmas kosara könyvekkel van tele, ezeket azonban nem a potenciális olvasókhöz szállítja, hanem nyersanyagként, ipari hasznosításra.

A XVIII. század derekán Nagy-Britanniában a nyomtatás liberalizációja révén nyomtatványok hatalmas tömege látott napvilágot, s a kiadványok egy része immár materiális mivoltát tekintve felesleges tárgyként, szemétként létezett. Az olcsó nyomtatványon frissen megjelent balladát betűzgető halaskofák, az újságot olvasó iparosok és a papírhulladékként funkcionáló könyveket cipelő hordár alakja Hogarth metszetén mindenesetre jelzi azt a helyzetet, amely a XVIII. század közepén már egyértelműen, mindenki számára érzékelhetővé vált. A nyomtatás és a nyomtatványok immár nem pusztán eseti, kiegészítő megjelenési formái a szövegeknek a szóbeliség és a kézíratos írásbeliség mellett, hanem hatalmas tömegben, nagy példányszámban és változatosságban, kommercializálódva jelentkezve, a társadalom minden szegmensébe eljutva jelzik egy új kultúra térnyerését, a kulturális termelés és fogyasztás megváltozását.

Hogarth metszetének fenti elemzésével kezdődik Paula McDowell (New York University) könyve, melynek borítóképén is a balladaolvasó halaskofák láthatók. A szerző korábbi irodalom- és médiatörténeti munkái a XVII–XVIII. századi brit sajtó, populáris irodalom, illetve általában az irodalmi gépezet működéséről, a társadalmi nyilvánosság átalakulásáról és a nők ebben játszott szerepéről szólnak (*The Women of Grub Street: Press, Politics, and Gender in the London Literary Marketplace 1678–1730*; Elinor James: *Printed Writings 1641–1700*). Ez a könyve azt mutatja be, hogy a XVIII. század folyamán milyen alapvetően változott meg a szóbeliség értelmezése és értékelése Nagy-Britanniában. A XVIII. századi szerzők hol elítélően, pánikban, hol támogatóan és lelkesedve, mindenesetre folytonosan reflektáltak a nyomtatás társadalmának (*print society*) létrejöttére, az eladhatóság szempontjai által meghatározott, piacra termelő írás, az áruvá tett nyomtatványok egyre erősödő, feltartóztathatatlanak tűnő térnyerésére (*print commerce*) – e különféle reflexiók pedig magukkal hozták a szóbeliség (*oral discourse*) fogalmának körülhatárolását, megalkotását, értékelését és ideológiáját is. McDowell alaptétele szerint a nyomtatás valóban széles körű, a társadalmat és a gazdaságot alapjaiban megváltoztató elterjedése kulcsszerepet játszott a *szóbeli kultúra* és a *szóbeliség* modern intellektuális kategóriájának létrehozásában.

A XVIII. század elején a *szájhagyomány* (*oral tradition*) XIX–XX. századi értelmű fogalma például nem létezett, ez ugyanis alapvetően a katolikus teológia fo-

galma volt. Az írástudók általában véve az írásnélküli népeket és társadalmakat barbároknak tekintették, a maguk társadalmában pedig az írásbeliségben nem részesülők kultúráját, vagyis a populáris szóbeliséget (*popular oral discourse*) a közönségesség, a zendülés és a vallási felforgatás képzetével társították, továbbá a kultúra (vagyis a kifinomultság, a tanultság és az ízlés) hiányával. A társadalom jelentős része nem tudott olvasni, ezért a szóbeliség volt a jelöletlen alapeset, s nem pedig olyan állapot, amelyet különösképpen becsülni kellett volna. A XVIII. század folyamán mindez megváltozott, és egyre erőteljesebb lett az érdeklődés a jóval későbbi terminussal *népi kultúrának* (*folk culture*) nevezett entitás iránt, amelynek fő értéke abból származott, hogy az elit kultúra képviselői a degradálnak tekintett jelentől (a nyomtatás meghatározta modern gazdaságtól és társadalomtól) jelentős távolságra helyezték el, és idealizálták. McDowell szerint a szájhagyomány teoretizálására vonatkozó legkorábbi törekvések, valamint a populáris szóbeliséget egyfajta *kultúraként* és nem pedig *a kultúra hiányaként* felfogó megközelítések nem valamiféle protodemokratikus késztetésből fakadtak, sokkal inkább a nyomtatás expanziója kiváltotta rossz közérzetből.

Az elit kultúra képviselői által a szájhagyományról kialakított modellek azonban nemcsak a nyomtatás egyre terjeszkedő piacával és az ennek nyomán érzékelt hanyatlás képzetével helyezkedtek szembe, hanem olyan kortárs szóbeli diskurzusokkal is, amelyeket morálisan vagy politikailag veszélyesnek érzekeltek. A kötet címében szereplő *fugitive* ('menekülő', 'számkivetett') szó egyrészt a beszéd, a hang, a szóbeliség tünékenysége feletti nosztalgiára utal, másrészt viszont a kriminalizált szóbeliség képét is felidézi. Voltak tehát olyan szóbeli gyakorlatok és formák, amelyeket az elit kultúra képviselői, írók és tudósok egyre inkább nagyra becsültek, és egyre inkább sirattak mint eltűnőben lévő értéket. Voltak azonban olyanok is, amelyeket nagyon is létezőnek és valamiképpen fenyegetőnek tartottak, így például a trágár balladákat, a jövendőmondók tevékenységét, a disszenter (vagyis a nem anglikán protestáns) prédikátorok szónoklatait, illetve a politikailag lázító beszédet. Az időben és térben eltávolított feudális szóbeli gyakorlatok szentimentális felértékelése mellett tehát a korabeli elit képviselői folytonosan szembesültek a kortárs populáris szóbeliség hangos, élő és hangsúlyosan városi megnyilvánulásaival vendéglőkben, kávéházakban, piacokon és az utcán. McDowell szerint a XVIII. századi Nagy-Britanniában a különféle mediális formák (városi és falusi szóbeliség, kéziratos írásbeliség, nyomtatott írásbeliség) változékony kölcsönhatásban éltek együtt, ám ezeket a XVIII. század folyamán az elit kultúra képviselői ideológiai okokból egyre inkább elkülönülteként és elkülönítve ábrázolták. A tisztátalannak tekintett (*impure*) szóbeli formák nem lettek részesei a szóbeliség új koncepciójának. Olyan irodalmi modellek alakultak ki, amelyek a szóbeliséget, illetve a szájhagyományozást a múlt letűnt gyakorlatoként mutatták fel, miközben az adaptív, városi és/vagy nyomtatás által be-

folyósolt szóbeli gyakorlatokat és diskurzusokat a kontaminációval, a fertőzéssel és a hanyatlás képzetével társították.

A kora XVIII. század a brit könyvkereskedelemben egyfajta anarchista expanzió időszaka volt. A nyomtatás által áthatott kultúra (*print culture*) nem akkor jött létre, amikor maga a nyomtatás technológiai innovációja. Nagy-Britanniában nagyjából három évszázad telt el a nyomtatás XV. századi megjelenésétől, amíg kialakult a *print society*. Fontos fordulópontnak tekinthető 1695, amikor véget ért a publikálást megelőző cenzúra gyakorlata, illetve a nyomdák és nyomdászok számának állami korlátozása. Vagyis a nyomtatás üzletága mindenki számára nyitottá vált. A *Licensing/Printing Act* 1662-ben a nyomdászok számát egész Angliában 24 főben maximálta (gyakorlatilag London, Cambridge, Oxford és York városában folytathatták tevékenységüket). 1695 után egy évtizeden belül csak Londonban már 65–70 nyomda működött, 1800 körül pedig nyomdák százai hálózták be Nagy-Britanniát, s a nyomtatott kiadványok a társadalom minden szegmensére befolyással bírtak. Az írók habitusuktól függően vagy ünnepelték a könyvipart mint a brit ipar és kereskedelem fontos szektorát, vagy szatirikusan álltak a Grub Street termékeihez, s aggódtak a kiadók és a nyomdák szabályozatlan, ellenőrizetlen és fékezhetetlen szövegtermelése miatt. (A *Grub Street* mint a hitvány vagy legjobb esetben is középszerű nyomtatványok tömeges termelésének színhelye címszóként bekerült Dr. Johnson nagy szótárába is.)

Az 1760-as évektől kezdődően érzékelhető, hogy a távoli múltba helyezett szóbeliség értéként kezd értelmeződni, hogy csak két közismert gyűjteményt említsünk: 1760-ban jelenik meg a *Fragments of Ancient Poetry*, amelyben James Macpherson ismeretes módon elvileg Osszián műveinek nagyrészt a III. század óta a szájhagyomány fenntartotta változatait adta közre a maga fordításában, 1765-ben pedig Thomas Percy ballada- és dalgyűjteménye (*Reliques of Ancient English Poetry*). Bár forrásaikat tekintve Macpherson és Percy egyaránt kéziratokból és/vagy nyomtatványokból dolgoztak, ám az eredeti, autentikus és értékes mediális formát mégiscsak a szóbeliségben lelték fel, miközben a nyomtatásra távolról sem a szájhagyomány megőrzését lehetővé tévő, hanem inkább annak elpusztítását eredményező technológiaként tekintettek. A mélyreható mediális változás érzékelése arra készítette az írástudókat, hogy megpróbálják történeti kontextusba helyezni a különféle mediális formákat.

A bevezető tanulmány után McDowell kötetének nyolc fejezete egy-egy esettanulmányban veszi szemügyre közelebbről is ezt a folyamatot.

Az első fejezet a szájhagyomány fogalmának történetiségét, változékonyságát, megalkotott voltát mutatja be (*Oral Tradition in the History of Mediation*). A reformáció óta a tradíció kérdése, a szájhagyomány megbízhatósága központi jelentőségű volt a protestánsok és a katolikusok közötti doktrinális megkülönböztetés szempontjából. A protestáns íróknál és gondolkodóknál a Szentírás ki-

zárólagos (*sola scriptura*) vagy elsődleges tekintélye (*prima scriptura*) szemben állt a katolikus egyház felfogásával, mely szerint a Szentírás, illetve a Szentlélek ereje által továbbadott, a szóbeliség révén és rítusokban kifejeződő Szenthagyomány autoritása egyenrangú, és elválaszthatatlanul összekapcsolódik egymással. A XVIII. század kezdetén tehát az (*oral*) *tradition* elsődlegesen teológiai jelentéssel bíró kifejezés volt. A szájhagyomány megbízhatósága, hitelessége, bármiféle autoritás iránti igénye, a tudásátadás megfelelő módozatainak kijelölése nemcsak vallási, hanem egyéb tekintetben is komoly viták tárgyát képezte. „As for oral Traditions, what certainty can there be in them? What foundation of truth can be laid upon the breath of man?” – foglalta össze a kiinduló kérdést Joseph Hall 1628-ban. A Royal Society of London egy tagja 1699-ben például matematikai formulát dolgozott ki, hogy a szóbeli tanúvallomások megbízhatóságát kalibrálni lehessen (a szemtanúk száma, az elbeszélte eseménytől való térbeli vagy időbeli távolság és egyéb kritériumok alapján). Idővel azonban a földrajzi felfedezésekről szóló beszámolók, az útikönyvek olyan társadalmakról is tudósítottak, amelyeknek ugyan nem volt alfabetikus írásuk, mégis volt kultúrájuk. Ez újfajta érdeklődést generált a szóbeliség, a szájhagyományozás iránt, amint a saját társadalomban meglévő s egy jóval korábbi időszak reliktumaként kezelt szóbeliség is. Míg az elit kultúra képviselői a XVIII. század elején a pogány vagy pápista babonák tárhelyeként tekintettek a vulgáris vagy populáris hagyományokra és tudásra, addig a század vége felé e hagyományoknak egy új, pozitív töltetű fogalma is kialakult a *nép kollektív bölcsessége, tudása* értelmében. A valorizációnak ez a folyamata ugyanakkor nem volt homogén: miközben sokasodtak a (populáris) szóbeliség bizonyos fajtáit értékkel felruházó törekvések, Locke, Addison vagy Mary Wollstonecraft egyaránt bíralták pedagógiai szempontból a házi cselédeket, mert ostoba meséikkel megrontják a gyerekeket (a terminus *oral tales*, de a McDowell felhozta szövegpéldák jellemzően hiedelemtörténetekre, és nem mesékre utalnak). Mindenesetre a XVIII. század végére a hagyomány kezdetben uralkodó teológiai értelmezéséből létrejött egy szekuláris tradíció-fogalom is.

A profitorientált nyomtatásról és a szóbeliségről alkotott korabeli nézeteket McDowell két irodalmi példán, Swift és Defoe egy-egy művén keresztül mutatja be. Daniel Defoe a publikálás adta lehetőségeket maximálisan kihasználta, a sajtó és a nyomtatás korlátozása ellen érvelt, míg Jonathan Swiftet inkább elborzasztotta a nyomtatás 1695 utáni elszabadulása. Abban mégis megegyeztek, hogy mindketten összekapcsoltak problematikusnak vélt nyomtatott műfajokat veszélyesnek vagy vulgárisnak tekintett szóbeli formákkal. Swift *A Tale of a Tub* címmel névtelenül megjelentetett szatíráját nagyrészt közvetlenül a *License Act* kivezetése után, 1696–1697 táján írta. Már a hordómese alcíme (*Written for the Universal Improvement of Mankind*) és a fiktív szerző nyomtatásban megjelent, különféle műfajú elmeszüleményeinek címét (pl. *A General History of Ears*) fel-

soroló címnegyed is megelőlegezi, hogy a tömeges szövegtermelés, a zugírók, bértollnokok és a populáris irodalom hatásvadász, nagyzó és/vagy ostoba alkotásai megsemmisítő tárgyalásban részesülnek majd. Bevezetéként a szerző elmagyarázza: ahhoz, hogy manapság a tömegben és a folytonos zajban a szónok/szerzők hangjukat hallathassák, három jeles gépezetet (*oratorial machine*) vesznek igénybe: a szószéket, a létrát/akasztófát és a vásári színpadot. Ez utóbbi, vagyis a populáris szórakoztató-ismeretterjesztő irodalom Grub Streetről kikerülő fércmunkáinak sorában Swift megemlített mesét (*Tom Thumb*), a középkori eredetű *Róka-regény* származékát (*History of Reynard the Fox*), a színdarabként, meseként, bábjátékként egyaránt közkedvelt történetet Dick Whittingtonról és vagyonszerző macskájáról (*Whittington's Cat*), falucsúfolókat (*The Wise Men of Gotham*), hiedelemmondákat (*Dr. Faustus*), és a szerző nevének említése nélkül e körben vélte helyesnek elhelyezni John Dryden allegorikus teológiai költeményét is (*The Hind and the Panther*). Swift a sajtó és a publikálás szabadságát a társadalmi instabilitás és forradalmi változások lehetséges forrásaként érzékelte. A Grub Street eladhatóság céljából termelt kiadványait éppen úgy a manipuláció eszközeinek tekintette, mint a disszenter prédikátorok agitatív beszédeit. A tömeges nyomtatás és a tömegeket elérő szóbeliség (a disszenter prédikátorok szabad ég alatt tartott prédikációinak olykor több ezres hallgatósága is volt) egyaránt fenyegető, kiszámíthatatlan hatású jelenségek voltak számára.

A nagy londoni pestis idején (1664–1665) csupán három, rendszeresen megjelenő újság létezett Angliában. Amikor viszont 1722-ben Defoe megjelentette *A Journal of the Plague Year* című munkáját, az olvasóközönség már újságfüggő volt. A könyv narrátora (H. F.) a kommunikációs módok szerint is jellemezte a hatvan évvel korábbi állapotokat. A kort, amikor az emberek újságok hiányában még szinte kizárólag levelezés vagy beszélgetések útján értesültek a hírekről, egy olyan kiélezett, alapvető egzisztenciális döntéseket igénylő krízishelyzetben, amikor rendkívüli mértékű volt az információ iránti igény. McDowell azt mutatja be, hogyan kapcsolta össze Defoe a populáris szóbeliséget (jósók, látnokok, szélhámosok, jövőmondók, balladaénekesek és mások tevékenységét) a babonassággal, és végső soron hogyan tekintette ezt a fajta szóbeliséget (terjedését és hatását tekintve) szintén egyfajta fertőzésnek, járványnak. S amiképp Swift, Defoe is egy szintre helyezte a vulgárisnak tekintett szóbeliséget a tömeges terjesztésű, olcsó nyomtatványokkal (*cheap print*), és ezeket a híresztelés, rémhírterjesztés, pletyka, lárma és zaj kategóriáival asszociálta. A XVIII. században a zaj (a nem kívánt hang) már társadalmi és politikai kategória volt. A korabeli szerzők munkáiban nagy szerepet játszik az *urban soundscape* megjelenítése, nem véletlenül, hiszen a gépek, a gépi technológiák terjedése révén az akusztikus környezet, különösen a nagy népsűrűségű és ipari tevékenységnek is helyet adó városokban, alapvetően megváltozott.

Érdekes ellentmondások vagy komplex viszonylatok sora tapintható ki a könyvben: Defoe, a liberalizált könyvpiac nagy nyertese, termékeny szerzője a nyomtatás felsőbbrendűségét hirdeti, s az írásbeliség autoritása, a sajtó szabadsága, a hírek megbízhatósága mellett érvel. Ugyanakkor azzal is tisztában volt, hogy a nyomtatott szövegek talán mégsem feltétlenül megbízhatók. Egyrészt szándékosan manipulatívak lehetnek (és a tömeges terjesztés lehetősége révén igen nagy hatásúak is), másrészt sok esetben szóbeli forrásra mennek vissza, vagyis autoritás és autenticitás nem feltétlenül biztosítható. (Például a nagy pestisjárvány idején készített halálozási listák, ezek az elvileg hatóságilag ellenőrzött, nyomtatott dokumentumok gyakorlatilag a halottvizsgálók, vagyis szegény és írástudatlan idős asszonyok bejelentésein alapultak.)

A klubok, a kávéházak, a teázók a szóbeli diskurzus új közösségi terei voltak, melyekhez a XVIII. század közepétől a vitakörök is társultak. Itt különböző társadalmi osztályokhoz tartozó férfiak (és alkalmanként nők) szerény belépti díj ellenében beszédeket hallgattak meg, vallási, politikai és társadalmi kérdésekről vallott nézeteiket osztották meg, egyfajta racionális szórakozási formaként. A harmadik fejezetben (*Oratory Transactions*) McDowell egy közismert prédikátor-vállalkozó, John „Orator” Henley munkásságát vizsgálja. Henley eredetileg anglikán lelkész volt, de 1725-ben kilépett a szolgálatból, és 1726 és 1756 között újfajta vallási-oktatási intézményt hozott létre és működtetett Londonban. Henley egyfelől az apostolok egyszerű egyházához kívánt visszatérni, másfelől egyetemes és nyilvános akadémiáján a legváltozatosabb (tudományos, művészeti, politikai, gazdasági) témákról tartott előadásokat és nyilvános vitákat, beszédműhelyében (*oratory*) pedig az antik ékesszólás művészetét akarta átadni marginalizált társadalmi csoportoknak is.

Henley kezdeményezése élénk figyelmet váltott ki, s mivel sokrétű tevékenységének otthont adó bérleménye kezdetben a newporti húspiacon helyezkedett el, bírálói (köztük Pope és Fielding) kaján örömmel és érezhető elégedettséggel fantáziáltak hallgatóságáról: a velőscsonttal és húsvágó bárdal harangozó hentesekről, valamint az áment vonyító éhes piaci kutyák hadáról. Idővel Henley egészen radikális vallási, társadalmi és politikai nézeteknek adott hangot (ezért több ízben letartóztatták, illetve az állami és az egyházi hatóságok mindent megtettek, hogy bezárassák intézményét). Ám McDowell szerint nem is veszélyesnek, istenkáromlónak és szabadosnak minősített eszméi töltötték el aggodalommal kortársait, hanem inkább az az általa létrehozott, radikálisan nyilvános, félig intézményesített találkozóhely, ahol rendszeresen kifejtette nézeteit, miközben multimediális eszközökkel terjesztette azokat, amelyek így nemre, társadalmi állásra és tanultságra való tekintet nélkül hozzáférhetővé váltak. Ez jelentette az igazi fenyegetést a *status quóra* nézvést. Egy olyan társadalomban, ahol a népesség számottevő része nem tudott olvasni (vagy tudott, de mégsem

tette), Henley az eszméit egyrészt szóban terjesztette; nagyszerű előadó volt, aki a hatásos nyilvános beszéd technikáit oktatta is. Emellett felismerte, hogy a nagyközönséget az olcsó nyomtatványok révén tudja elérni, kihasználta tehát a nyomtatás nyújtotta lehetőségeket is, és rendkívüli mennyiségű kiadványt jelentetett meg, változatos műfajokban kísérletezve.

Az 1689-es *Toleration Act* lehetővé tette a disszentereknek, hogy nyilvános istentiszteleteket tartsanak, a disszenter prédikátorok tömegekre gyakorolt hatása pedig komolyan aggasztotta az anglikánokat. Az ékesszólás, a nyilvános beszéd, a meggyőző beszéd, az udvarias (csiszolt) beszéd jelentőségének már Addison és Steele is több cikket szentelt a *Tatler*-ben és a *Spectator*-ban, megjegyezve, hogy az anglikán istentiszteleteken általában alszanak a hívek, míg a lelkesült disszenterek prédikációi a szemet, a fület, az elmét és a szívet is elérik. Pár évtizeddel később Henleyre is nagy hatással volt a methodisták, John Wesley és George Whitfield gyakorlata (különösen a szabadtéri prédikációk) és azok a szóbeliségben, az elme és az érzelmek megragadása révén megvalósuló prédikálásban rejlő lehetőségek, amelyeket a Church of England, úgy tűnik, elszalasztott. Mivel a XVIII. században mindenki rendszeresen járt misére/istentiszteletre, a prédikációknak/szentbeszédeknek hatalmas szerepük volt a közvélemény, s különösen a köznép politikai véleményének formálásában. A türelmi rendelet értelmében a hallgatóság választhatott a prédikátorok közül, s az anglikán lelkészek immár a disszenter prédikátorokkal versenyeztek, akik sokkal dinamikusabb, érzelmekre ható, agitatívabb előadói stílust képviseltek. A prédikálás verbális, vizuális és dramatikus előadás volt, s ennek jelentőségével a korszak szerzői és előadói egyaránt tisztában voltak. Élénk diskurzus folyt a prédikálás megfelelő módjáról, hogy a helyes középút megtalálásával elkerüljék a végleteket, a siváran egyhangú, valamint a színpadias-extatikus előadásmódot (Hogarth *The Sleeping Congregation*, illetve *Credulity, Superstition, and Fanaticism* című metszetei a két szélsőséget ábrázolják). A pusztítóan unalmas prédikáció valódi tétje nem a prédikátor szakmai alkalmatlanságának bizonyítása vagy a hívek mélységes unatkozása volt, hanem az, hogy elszalasztotta s így veszélyeztette a lelkek megváltását.

Az ötödik fejezet (*How to Speak Well in Public: The Elocution Movement Begins in Earnest*) a nyilvános beszéd művészetének korabeli gyakorlatát és az arra vonatkozó elméleti írásokat mutatja be. Ez a fejezet is Hogarth egy metszetével indul, egy kivégzési jelenettel (*The Idle 'Prentice Executed at Tyburn, 1747*). McDowell az esemény iránt érdeklődő néptömegeből néhány alakra hívja fel az olvasó figyelmét: a halálraítélt utolsó szavait tartalmazó nyomtatványt árusító, hangosan kiáltozó nőre; azután a newgate-i börtön káplánjára, aki engedélyeztette a halálraítéltek utolsó szavait megörökítő nyomtatványok alkalmanként több ezer példányban való megjelentetését, és akinek feladata az lett volna, hogy vigaszt nyújtson a halálraítélteknek, ám ehelyett a képen a hintójában ücsörög

magában, s passzívan híz hasznot az olcsó nyomtatványok eladásából; valamint az akasztófa felé vezető útján a kezében könyvet (talán a Bibliát?) tartó halálraítéltet kísérő, felé forduló, hevesen gesztikuláló, energikus metodista lelkészre. McDowell meglátása szerint a disszenter prédikátorok és a portékáikat rigmusos kiáltozással árusító nők, az utcai árusok, vándorárusok voltak a XVIII. századi brit irodalomban és képzőművészetben a hangos, engedetlen, udvariatlan és fenyegető szóbeliség képviselői: kulturálisan központi jelentőségű, társadalmilag marginális figurák.

De miben is rejlik a szóbeliség ereje, és erejének felismerésével párhuzamosan miből fakad veszélyes, manipulatív volta? A téma iránt érdeklődők számára világos volt a szóbeliség jelentőségének és hatásának eredete: a szóbeli kommunikáció ugyanis a testben lakozik (ajkak, nyelv, hangszálak, tüdő stb.) és a testek közötti megy végbe, a testből fakad és a testre hat, magyarul érzelmi, közösségi és jelenlétben alapul. Ezenkívül demokratikus, mindenki (minden jelenlévő) számára korlátozás nélkül elérhető, függetlenül a kulturális státusztól. A nyilvános beszéd, az ékesszólás XVIII. századi teoretikusai alapos figyelmet fordítottak a szóbeli kommunikáció korporealitásának megértésére, s kijelölték a határokat a nyilvános beszéd illő és illetlen testi megnyilvánulásait számba véve.

Míg a halaskofák és társaik retorikája szigorú bíráló alá esett, a kortárs városi szóbeliségnek voltak olyan formái is, amelyek a kifinomultságot testesítették meg, miközben egyértelműen az írásbeliséggel és a nyomtatással szemben határozták meg magukat. Ilyen volt az ékesszólás/beszédművészet (*elocution*) mozgalma, melynek egyik kulcsszereplője Thomas Sheridan író színész, beszéd-tanár (egyébként Swift keresztfia) volt, aki a nyilvános beszéd antik művészetének tanítását tűzte ki célul. Ennek érdekében keresztül-kasul utazott az országban, hogy nagyobb városokban kínálja szolgáltatásait azoknak a középosztály felé igyekvő férfiaknak és nőknek, akiknek fontos volt, hogy elsajátítsák az egységesülő (és egyben homogenizálódó) angol beszédet és kiejtést, illetve tájszólásukat, amely kedvezőtlen hatással lehetett volna társadalmi előmenetelükre az újonnan konszolidálódó Nagy-Britanniában. A beszéd ugyanis sokkal jobban elárulja az akaratlan provincializmust, mint az írás – David Hume egész életében aggódott, hogy nem a „helyes” angolt használja. Sheridan a szóbeli kommunikációnak éppen azokat az elemeit ünnepelte, amelyek az írásbeliségben nem igazán jeleníthetők meg (hangsúly, hanghordozás, hangmagasság, hanglejtés, hangszín), emellett pedig a gesztikulációt is külön nyelvként fogta fel. Sheridan szerint az írásbeliség lerombolja a beszéd természetes kifejező erejét, miközben a szóbeliséghez képest az írás és a nyomtatás egyértelműen másodrendű. A beszéd Isten adománya, az írás meg az ember találmánya. Az „alacsonyrendű” nyomtatott műfajok és a zugírók, bérírók elleni hadakozása, valamint a valódi irodalmi szerzők nehézségeire vonatkozó folyamatos megjegyzései McDowell

szerint arra utalnak, hogy a szóbeliség XVIII. századi újra/felértékelése nagymértékben a tömeges nyomtatvány-termelésre adott reakció volt.

Sheridan nézetei szerint a folytonos olvasás odavezet, hogy az ember (bármily tanult is legyen) elveszíti a szóbeli kifejezőmód hajlékonyságát és erejét, a társalgás, a vita, a meggyőzés művészetét (*oral arts*). A könyvberekkel (*bookish men*) szemben a tanulatlan, írástudatlan, faragatlan beszélők gyakorta természetes erővel bíró beszéddel rendelkeznek. Ennek kapcsán McDowell Hugh Blair retorikai írásainak tárgyalására tér át (*Lectures on Rhetoric and Belles Lettres*, 1785), amely a beszéd és az érzelemkifejezés összekapcsolásával és jelentőségének kiemelésével fontos állomást jelentett a szóbeliség valorizációjában. Blair szerint az emberi hangnak különleges ereje van, az előbeszéd, a beszélő hangja sokkal erősebb benyomást tesz az elmére, mint arra bármily írás képes lenne, vagyis a beszélt nyelv felsőbbrendű az írott nyelvhez képest, a gesztusok pedig univerzális nyelvet képeznek. Blair arra törekedett, hogy a klasszikus retorikát, amely eredetileg szóbeli kontextusú volt, átdolgozza a tömeges nyomtatás által meghatározott korabeli társadalom számára. A beszéd művészete és a szóbeliség primátusa iránti igénybejelentés talán nem véletlenül egy olyan korszakban jelentkezett, melynek kommunikációjában a nyomtatás révén megkerülhetetlen szerepet játszott az írásbeliség.

1711-ben Joseph Addison a *Spectator* egy számát a nők ékesszólásának szentelte. Az esetleges kételkedő olvasók számára a női retorikai potenciál bizonyosságaként említette a halaskofákat („Ladies of the *British* fishery”). McDowell könyvének hatodik fejezete ezekkel a munkásasszonyokkal és korabeli irodalmi reprezentációjukkal foglalkozik. A halaskofáknak (illetve osztriga- és angolnaárusoknak) nem volt boltjuk vagy standjuk, az utcán-piacon hangjuk révén tudták termékeiket eladni. A piacokon a városi tömegben portékáikat vagy szolgáltatásaikat kínáló, egymással versengő árusok dallamos, ritmikus, sztereotip elemeket tartalmazó s az áru kiválóságát hirdető kikiáltásai (*street cries/London cries*) annyira jól elkülöníthetők, jellegzetesek és hagyományosak voltak, hogy a XVI. századtól olcsó nyomtatványokon, majd illusztrált albumokban is megjelentek. A Billingsgate-i halaskofákat és osztrigaárusokat agresszív szóbeliség és heves gesztikuláció jellemezte, ami irodalmi és képzőművészeti toposszá vált (Pope *Dunciad* című szatirájában *fair Rhet'ric* küzd meg *shameless Billingsgate*-tel). Ennek az obszcenitás, a hiperbolák, szleng és zsargon meghatározta, retorikai trópusoktól hemzsegő nyelvnek szégyentelen mivolta valószínűleg a nyelvi, társas és testi illem/érintkezés udvarias, csiszolt normái iránti totális érdeklenségből fakadt. E beszéd- és viselkedésmódtól az elit kultúra képviselői elhatárolták magukat, bár így is elismerték e durva, faragatlan (*rude*) beszéd retorikai potenciálját.

Érdekes módon a korabeli irodalomban e javarészt írástudatlan, plebejus, hangos, s minden szempontból végtelenül kiszolgáltatott nőket gyakran ab-

rázolták úgy, mint akik végül is elérték retorikai céljukat, megnyerték szóbeli csatáikat a gentlemanekkel szemben, akik ugyan megvetették őket, ám akiknek kiterjedt olvasási gyakorlata sajnos aláásta szóbeli képességeiket. A halaskofák nyelvének rendkívül erőteljes figurativitása Adam Smith számára még az alsóbbrendű, vulgáris beszéd jellegzetessége volt (az ideálisnak tartott, moderált és elegáns *plain English*hez képest). A szóbeliség, az „alsóbbrendű” szóbeliség értékelésében bekövetkező változást jelzi, hogy Hugh Blair például egészen más értelmezési keretben szemlélte ugyanezt a jelenséget. A trópusok és alakzatok tobzódását a civilizáció előtti vad társadalmakhoz, az emberiség gyerekkorához kötötte, tehát egzotikus, történeti és antropológiai sajátosságként látta.

A XVIII. századi Nagy-Britanniában igen élénk párbeszéd alakult ki a balladáról. A nyomtatott írásbeliség közegében a különféle gyűjtemények előszavában, tanulmányokban, újságokban közzétett kommentárokból sokan értelmezték a műfajt. A kötet utolsó előtti fejezete („*The Art of Printing Was Fatal*”) a balladáról szóló írásokat elemzi a *Spectator*tól kezdve William Motherwell skót gyűjtő úttörő kiadványáig (*Minstrelsy, Ancient and Modern*, 1827), amely első ízben közölt balladákat kizárólag szóbeli források nyomán. E fejezet kötetünkben is olvasható Vaderna Gábor fordításában, így csak rövid összefoglalását adjuk. A balladáról szóló XVIII. századi írások szinte kivétel nélkül érintették a nyomtatványok jelentőségét a műfaj kapcsán, ennek során viszont a szájhagyomány új, szekuláris fogalmának kialakításában vettek részt. Az elit kultúra képviselői a század folyamán ugyanakkor eltérő módon konceptualizálták a balladákat. A század elején még magától értetődőnek tartották a balladaköltészet multimediális (egyszerre szóbeli és írásbeli) természetét. Később azonban egy olyan szájhagyományozott balladakategóriát különítettek el, amelyet szerintük a nyomtatványok tömege fenyeget vagy kiszorít, s ebben az értelmezési keretben a balladák szóbeliségben terjedő rétegét tekintették értékesnek. Percy 1765-ben kéziratokból és nyomtatványokból gyűjtötte össze a szövegeket, ám tanulmányában (*An Essay on the Ancient Minstrels in England*) az ősinék tekintett balladákat (*heroic ballads*) a vándorénekesek szóbeli alkotásaként azonosította, a nyomtatást pedig a szóbeli művészetet felszámoló, alacsonyabb rendű szövegeket eredményező innovációként. McDowell szerint viszont akárhogy is osztjuk fel a korpuszt, vagy vélekedünk e felosztások jogosságáról, implicite léteznek ezek az elkülönítő kategóriák (szóbeli, kézíratos, nyomtatott), anélkül, hogy reflektálnának arra, hogy maga a szájhagyomány fogalma nem időtlen és univerzális, hanem történeti és konstruált. A XVIII. század közepétől kialakuló balladakutatás döntő szerepet játszott a szájhagyomány ideájának megformálásában, elválasztva az értékesnek tekintett szóbeli gyakorlatokat a vulgáris vagy szubverzív megnyilvánulásoktól, s nem vették fel a gyűjteményekbe ez utóbbiakat, különösen az aktuális politikai helyzetre vonatkozó, egyébként nagyon is viruló dalokat/szövegeket.

Az utolsó fejezet (*Conjecturing Oral Societies: Global to Gaelic*) azokat a XVIII. századi tudományos és irodalmi fejleményeket tekinti át, amelyek az írás nélküli társadalmakra, valamint általában véve a szóbeliségre vonatkozólag alapvetően új gondolkodási sémákat eredményeztek. Az útirajzok, illetve a történelmi munkák a XVII–XVIII. században egyre több olyan társadalomról számoltak be, amelyekben az írás hiánya nem valamiféle barbár, hanem kifejezetten kifinomult kultúrával járt együtt (például Paul Rychart, Sir William Temple, Lafitau perui, kínai, ír, vagy az amerikai őshonos lakosságra vonatkozó munkái 1688 és 1724 között), s tanúskodtak komplex genealógiai, szokásjogi és történelmi ismeretek szájhagyományozás útján való átadásáról és fenntartásáról.

A klasszika-filológusok mindeközben a homéroszi költészet kapcsán exponálták a szóbeliség–írásbeliség kérdését. Thomas Blackwell Homéroszt vak (így szükségszerűen a szóbeliségben alkotó) vándor énekmondóként ábrázolta (*Enquiry Into the Life and Writings of Homer*), 1769-ben pedig Robert Wood felvetette annak lehetőségét (*An Essay on the Original Genius of Homer*), hogy a zseniális Homérosz írástudatlan lehetett. A korabeli olvasók nagy része nevelésnek tartotta ezt az elképzelést, de a kontinensen F. A. Wolf, mint ismert, mégiscsak komolyan vette e felvetést (*Prolegomena ad Homerum*, 1795), amelynek intellektuális hatása igen jelentős volt, és nemcsak egykorúan, hiszen legalább Milman Parryig és a harvardi epikakutató iskoláig terjedt.

A XVIII. század közepe és vége a gael és kelta szájhagyomány vizsgálatának felvirágzását hozta magával. Hugh Blair Ossziánt, a harmadik századi bárdot a skót Felföld Homéroszaként ünnepelte (*Critical Dissertation on the Poems of Ossian*, 1763). Macpherson megítélése ugyan ellentmondásos volt, de Blair rendkívül nagyhatású műve kezdeményező erővel bírt azon kutatások elindítására, amelyek az őshonos szájhagyomány fennmaradásának lehetőségeit vizsgálták. A *Critical Dissertation* a szájhagyomány jelentőségének hangsúlyozása mellett az emberi társadalmak fejlődéséről alkotott stadiális modellt képviselte. A látzólag atemporális társadalmakkal szembeálló skót felvilágosodás filozófusai által kidolgozott *conjectural history* értelmében azt az elképzelést vallotta, hogy a különféle népek az emberi nem fejlődésében az evolúciós pályáiv különféle állomásait vagy korszakait képviselik. Az egyes állomásokhoz, melyeken minden társadalom – bár eltérő időpontban – végigmegy, jellegzetes gazdálkodási módok (vadász-gyűjtögető, nomád, legeltető, földművelő, állattenyésztő stb.), intézmények és szokások társulnak. McDowell szerint az 1790-es évektől figyelhető meg, hogy az egyes stádiumokat jellemző sémának a kommunikációs technológiák is részévé válnak. Immáron nemcsak a gazdálkodás módja, hanem a kommunikációtörténeti fejlemények szerint is elkülönítenek fejlődési fázisokat, olyan kérdéseket taglalva, mint a nyelv eredete, az írás és a nyomtatása feltalálása, majd elterjedése. A mediális váltásról szóló modern evolúciós elbeszélések valahol itt

gyökereznek, vagyis abban az elképzelésben, hogy a társadalmak a szóbeliségtől az írásbeliség felé *haladnak*, miközben McDowell szerint magát a szóbeliség ideáját valójában az írásbeliség ellentétéként, visszamenőlegesen találják fel.

A kötetben Samuel Johnson *Journey to the Western Islands of Scotland* (1775) című munkájának újraolvasása zárja az elemzések sorát. Dr. Johnson közismeretlen kétellyel fordult azon elképzelés felé, miszerint a skót Felföldön valamiféle különleges ősi szájhagyomány létezne – ezt ma a skótokkal szembeni angol előítéletek megnyilvánulásaként szokás érteni. Paula McDowell szerint ugyanakkor Johnsonnak ez a „vad” (kereskedelmet, pénzforgalmat, és esetenként utakat is nélkülöző) Felföldre és a Hebridákra vezető, hajóval, lóháton és gyalogszerrel megtett oknyomozó körútja egyrészt nagyon is szokatlan volt a korban egy hatvanas éveiben járó angol úriembertől. Másrészt Dr. Johnson kérelhetetlen ellenállása a szájhagyományra vonatkozó állításokkal szemben megvilágító erejű lehet a szóbeliséggel kapcsolatos eltérő attitűdök vizsgálata szemszögéből. Johnson ugyanis kitartott amellett, hogy az írástudatlanság és a szegénység összefüggnek, és mindvégig elutasította a szóbeliségre vonatkozó szentimentális-idealizáló felfogást. Ezzel kapcsolatban azt is érdemes figyelembe venni McDowell szerint, hogy a szájhagyomány hanyatlásáról, kiszorításáról vagy haláláról szóló nosztalgikus modellek összetett ideológiai igények szolgálatában álltak, és nem feltétlenül jártak demokratikus következményekkel, például az állami közoktatásnak meglehetősen kevés támogatója volt a szájhagyomány pusztulását sirató kulturális elit körében. Johnson reakciója a skót Felföldön megfigyelt állapotokra összefüggött azzal, ahogyan egész életében következetesen elutasította a szegénység szentimentális alapokon nyugvó idealizálását, akárcsak a szegények oktatását ellenző véleményeket is. Dr. Johnson ellenérzése a szájhagyomány kitüntetett mivoltára, kulturális primátusára vonatkozó állításokkal szemben McDowell szerint tehát nemcsak abból fakadt, hogy angol volt, hanem abból is, hogy felfogása szerint egy modern társadalomban az írásbeliség hiánya egyre növekvő tehertétel a polgárok számára, legyenek azok skótok vagy angolok.

A XVIII. század vége felé egyértelművé vált a kulturális változás, s ezzel a veszteség érzése is együtt járt. A nosztalgia a veszteségérzet kiváltotta megküzdési stratégia (Svetlana Boym, Nicholas Dames, Kathleen Stewart, Susan Stewart). A XVIII. század folyamán a változás érzékelése és a veszteségérzet központi jelentőségű volt a szájhagyomány világi modelljének megalkotásában. Paula McDowell összességében egy, a szóbeliségről és az írásbeliségről megalkotott, hihetetlenül befolyásos kulturális narratíva genezisének tárja elénk, amely újramodellálta a két médium között meglévő kölcsönös és élő kapcsolatot, s múlt és jelen viszonyáról egy nosztalgikus történelmi fikciót hozott létre.

Александр Белоусов. *Культура. Литература. Фольклор*. Szerkesztette E. A. Белоусова. Москва: Новое Литературное Обозрение, 2023. 784 l.

Alekszandr BELOUSZOV. *Kultúra. Irodalom. Folklór*. Szerk. Je. A. BELOUSZOVA, Moszkva: Novoje Lityeraturnoje Obozrenyje, 2023, 784 l.

Alekszandr Belouszov (1946–2023) válogatott műveit szerkesztette köteté és adta közre 2023 nyarán Moszkvában a Novoje Lityeraturnoje Obozrenyje kiadó. A csaknem 800 oldalas opus a nagyszerű folklór-, kultúrakutató, irodalomtörténész 55 éves pályájának legmeghatározóbb, ugyanakkor a tudományos közélet számára mind a mai napig szinte hozzáférhetetlen írásait tartalmazza. E tudományos kiadvány, amelyhez most 18+ jelzéssel ellátva, lefóliázva juthatnak hozzá az érdeklődők, a kutatónak az 1970-es években esetenként a cenzúra által elfektetett korai írásaiából, kis példányszámú, pedagógiai anyagnak álcázott tanulmányaiából, a felsőoktatási szöveggyűjtemények és jegyzetek előszavaiból – amelyekből jónéhány egy szűk tudományos közegben igazi kultkiadvány lett –, valamint a 2000-es évek kisebb-nagyobb tudományos fórumain megjelent szövegeiből állt össze. Belouszov a pályája kezdetétől a sztálini politika által ellehetetlenített írók és kutatási irányok felé fordult, s olyan, a szovjet időkben tabusított tudományos témák után nyúlt, mint az *anekdotakutatás*, a *városi folklór* vagy a *gyerekfolklór*. Tette ezt úgy, hogy eddig ismeretlen, máig kiadatlan, kéziratossá etnográfiai és folklór gyűjtéseket dolgozott fel, idézett és emelt a köztudatba. Olyan, a tudomány által korábban lenézett és a perifériára szorított műfajokra és (folklór)jelenségekre koncentrált, mint a *szóbeszéd* (pletyka), a *közhasználatú dalok*, az *anekdota*, a *kegyetlen románc* vagy a *szadista versikék*. Kutatásainak legfőbb színtere a város — legyen az a XIX. század második felének Szentpétervárja; a provinciális, orosz kisvárosok vagy éppen az 1970-es évekbeli Moszkva. Számára a város a maga kulturális komplexitásában, társadalmi rétegzettségében, sokszínű szociokultúrájú lakosságával, gazdag folklórjelenségek helyszínéeként jelenik meg. Belouszov maga is folytatott gyűjtői tevékenységet. Jurij Lotman tanítványaként a tartui egyetemen még a baltikumi orosz óhitűek folklórából írta doktori disszertációját, az 1990-es években az 1970-es évekbeli moszkvai hippikommuna szadista versikéi után kutatott, miközben kitaratóan gyűjtötte a gyerekek, a kamaszok és a főiskolások, egyetemisták között terjedő, variálódó verses és prózai folklórszövegeket is. Tudományos életének meghatározó része az egykor a Szovjetunióhoz tartozó Baltikumhoz köti (Tallinn, Riga), utolsó éveiben a Szentpéterváron működő Európai Egyetem professzora volt. A Szergej Nyekljudovval közösen tartott egyetemi szemináriumuk anyagából jelentették meg 2003-ban azt a 700 oldalas tanulmánykötetet, amely az orosz tudomány történetében elsőként komplex módon tárgyalja

a XX. század második felének városi folklor jelenségeit.

A témaválasztásaiban is lenyűgöző életmű egy olyan unikális tudományos látásmóddal párosul, amely az irodalom és a folklor közötti átjárhatóságra, a szóbeli és írásbeli kultúrák egymástól való kölcsönvételeire és produktív együttélésére hoz számos példát. (Lásd a városi folklor és a XIX. századi klasszikus szövegek kölcsönhatásait: Puskin *Téli este*; A *Vasziljevskij-szigeten álló magányos házikó*; Gogol *Az arckép*; Dosztojevskij *Szegény emberek*; A *kamasz* stb.)

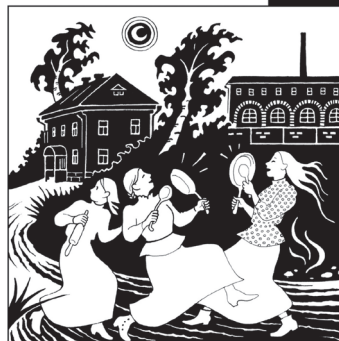
A kötet három nagy egységbe rendezi Belouszov folklorisztikai, kultúrtörténeti és irodalomtörténeti írásait.

Az első a *Folklor és a népi kultúra hagyományai* címet viseli. Itt

kaptak helyet esettanulmányai a baltikumi orosz óhitű közösségek kultúrájáról, dalairól, meséiről, altatóiról, illetve arról, hogy az óoroszl irodalmi hagyományok mely motívumai kerülnek át e közösségek eszkatologikus történeteibe. Itt olvashatók a *XIX. század és a XX. század első felének városi folklorja*, valamint a *Kortárs városi folklor* jelenségét kutató írásai. Ma ezek az írások egy új tudományos irányzat immár megkerülhetetlen alapszövegeivé, módszertani origójává váltak. Belouszov nem elsősorban a tradicionális népi kultúra jelenségeit vizsgálja, az ő folklorfogalma a városi kultúra, a városi mindennapok, a szélesebb értelemben vett városi szóbeliség kutatásához fűződik, amelybe a *gyerekanekdoták*, a *kiszámolósok*, a *rigmusok* vagy a *csúfolók* egyaránt beletartoznak. A kutató az orosz város (eredetileg „nagyfalu”) mint történeti-társadalmi képződmény kialakulását követi végig és kapcsolja össze azzal a funkciójával, hogy a városi lét és közösségek mennyiben járult(ak) hozzá az ún. tradicionális folklor megőrzéséhez, ugyanakkor az attól való eltávolodáshoz. Arra is keresi a választ, hogy milyen szerepe van e sajátos folklor alakulásában a professzionális művészeteknek, hogyan, miként orientálódnak például a *városi balladák*, *anekdoták*, *csúfolók* és *szadista versikék* a magas irodalmi minták felé. Belouszov fontosnak látja, hogy a kutatás

НАУЧНАЯ БИБЛИОТЕКА

Александр Белоусов

КУЛЬТУРА
ЛИТЕРАТУРА
ФОЛЬКЛОР

18+

tisztázza, melyek voltak a kollektív alkotás feltételei, lehetőségei egyes történeti korszakokban úgy a falusi, mint a városi közösségekben. Egészen parádésak az 1920-as években keletkezett, A. M. Asztahova máig csak kéziratban olvasható, *Utcai zenészek dalai* gyűjtésének darabjait elemző esettanulmányai, ahol a városi szóbeszéd és a korabeli sajtó anyagai, műfajai (krónika, hír, helyszíni szemle stb.) válnak a – közköltészeti – románcok, balladák és dalok origójává. Ezek, mint például Putyilov, a csödbe jutott, jószívű gyáros tragikus történetének *dala*, egy csoportos erőszakolás kegyetlenségét megőrző *ballada*, a lányát a temetőben meggyilkoló apáról keletkezett *városi románc* és a leningrádi gőzshajó katasztrófáját megörökítő *krónikás ének* elemzése, feltárása egyszerre bizonyulnak filológiai nyomozásnak és kultúraközi jelenségek felmutatásának. A felsoroltak mindmind a korabeli sajtóban megjelent cikkek, híradások és a szóbeliségben jelenlévő ún. melodramatikus „kegyetlen románc” (kései ballada típusa) hagyományok találkozásának lenyomatai. Az első nagy egység zárata a *Modern városi folklór* címet viseli. Itt kaptak helyet a *Gyerekfolklór*, az *Orosz iskolai folklór* és a *Kortárs anekdota* új kutatási irányokat koncipiáló, módszertani alapmunkái. Belouszov finom és határozott megfigyelései az anekdotamesélés és -használat történetileg változó létmódjáról, a városi anekdotaciklusok kialakulásának mikéntjeiről elvezetnek olyan elemzésekre, amelyekben műfajpoétikai szempontból elemzi a XX. századi szovjet szóbeli kultúra olyan eminens szövegeit, mint a Csapajev-, a Stierlitz-, a Lenin- vagy a rajzfilmhős-anekdoták (Krokogyil Géna és Csiburáska).

A második egység *A mindennapok kultúrája* címet viseli. Az orosz szabadkőművesekről alkotott népi elképzeléseket taglaló írást követően a további tizenkét fejezet három témát ölel fel: az elsőben az orosz *lánynevelő intézetek növendékei* (insztyitutki), a másodikban a *papneveldek hallgatói* (szeminarisztü), a harmadik az Orosz Birodalom *provinciáiban* megbújó *városok* állnak a középpontban. E kultúrtörténeti munkákat ugyanolyan mértékben lehetne irodalomtörténetieknek is nevezni, hiszen Belouszov nemcsak Dosztojevszkij, Turgenyev vagy Csehov életművében, hanem a XIX. századi orosz irodalom kevésbé ismert korpuszában, lenyűgözően széles irodalmi anyag felvonultatásával vizsgálja, hogy *a zárt intézetben felnőtt leánynövendék* alakja a megvetett és lenézett *papi hallgató* ábrázolásához hasonlóan hogyan válik igen élő irodalmi sztereotípiává csaknem száz éven át az orosz próza- és drámai irodalomban. Mely művekben, illetve szerzőknél beszélhetünk ezen sztereotípiák izgalmas transzformációjáról? E nagyobb lélegzetű szövegek között bújik meg a kutatónak az a rövidebb írása, amely az orosz gyerekirodalom-kutatás története, általában véve pedig a mesekutatás szempontjából lehet kardinális. *A mesék ellenségei* című írás a Hoffmann-, az Andersen- és a Perrault-mesék ellen (is) irányuló „meseellenes kampány” jelenségét elemzi a XIX. század második feléből. Itt találjuk a kötetben másodsor, hogy Belouszov igen pontosan összekapcsolja a XIX. század második felének szellem-

történeti és kulturális jelenségeit az 1920-as évekkel: azaz a bontakozó gyerekirodalmat, annak oktatási vonatkozásait és kutatási módszertanait egyfelől a szovjet gyerekkönyv „aranykorával”, másfelől az 1920-as évek gyerekeknek szóló irodalmát tárgyaló módszertani és elméleti kérdéseivel. Belouszov ezúttal is a folklor és az irodalom „együttlátását” szorgalmazza: így kapcsolódnak össze organikusan a XIX. századi folkloranyagon kidolgozott megfigyelései Kornyej Csukovszkij költő 1920-as években gyűjtött, rendszerezett és elemzett „gyerekszáj” gyűjteményével, illetve a gyerekbefogadónak író költőknek összefoglalt tanácsaival.

A kötetet záró nagy egység az irodalomtörténeti munkákat tartalmazza. Leányügöző Belouszov verstani, poétikai és történeti szemléletű monumentális tanulmánya Puskin *Téli este* című költeményéről, amelyben a kutató szembenéz a mű egymást kizáró két, korábbi értelmezői kánonjával is. Belouszovnak nem csupán a XIX. század eleji, elit irodalmi művek közötti kiváló tájékozódása, hanem a korabeli „populáris kultúra” szövegeinek széles körű ismerete adja e százéves vitához azt az új aspektust, amely lendületet ad a vers körüli friss, tudományos diskurzusnak. Ennek kulcsa pedig a maga korában az almanachokba és énekeskönyvekbe szinte azonnal bekerülő Puskin-szöveg, a négyes trocheusban íródott vers közköltészeti kötődéseinek feltárása, az ún. *asztali dalok* és az orosz *dal* kontextusa, benne a *vihar* és a *lakoma* (asztalozás) motívumainak hagyományos összetartozásával.

Az irodalomtörténeti részt egy kismonografikus igényű korpusz zárja Leonyid Dobicsin íróról (1894–1936), akinek az újrafelfedezése, műveinek kiadása 1990-től indulhatott el Oroszországban. Belouszov írásainak egy része a lett területen élt, orosz író életrajzi adatait kísérlik meg tisztázni, például Dobicsin máig rejtélyes eltűnésének körülményeiről közöl dokumentumokat, amelyekre a kutató az NKVD archívumaiban talált rá. Ezekből a jelentésekből, az író megfigyelésének leírataiból még pontosabban rajzolódik ki az az 1936 tavaszán elinduló lejáratókampány, amely Dobicsin *Gorod En* (En város) című önéletrajzi regénye kapcsán („formalista jelenségek koncentrátuma”, „ideológiailag káros”, „reakciós”, „szükségtelen”) a hivatalos fórumokon, a sajtóban és a leningrádi írók gyűlésén zúdult az íróra. A további írások *filológiai nyomozások*. Irodalomtörténeti szempontból a Dobicsin-regény komoly Gogol- és Dosztojevskij-vonatkozásait tárják fel, miközben végigkövethetünk több, Belouszov egész életművére jellemző komplex, antropológiai és a szociokulturális aspektusú „nyomozást” is. Ezekben az írásokban a regény szövege, illetve világa egészen egyedi módon fonódik össze Dobicsin és Belouszov központi jelentőségű városával, a soknyelvű és -kultúrájú, lett Daugavpilsszal, vagyis az orosz Dvinszkkal, a héber Denenbúrggal és a német Dünapúrggal.

A kötetet a kutatóval készült interjúk, rövidítésjegyzék, Belouszov műveinek bibliográfiája és a névmutató zárja.

TAMÁS Ildikó. *Adj netet! Nyelvi, képi kifejezőmód és kreativitás a kortárs gyermek- és diáklöklőben*

Budapest: Balassi Kiadó, 2022, 191 l.

Az ismertető könyv a folklórtudományban gyakran hangoztatott huszonegyedik óra elvével igyekszik szembe helyezkedni. Hipotézise, hogy a korábbi évszázadokhoz hasonlóan a folklór a jelenben is képes az átalakulásra, megújulásra, társadalmi rétegek és csoportok közti vándorlásra. A XXI. századra sem tűnt el, csak folyamatos változásban van, formáit, kifejezőmódját az újítás szándéka éppúgy jellemzi, mint akár sok évszázados formákhoz való kitartó ragaszkodás. Bár az ezredfordulót követően tradicionális mesemondást már nehéz – ha nem is teljesen reménytelen – találni, a fonás, a tollfosztás vagy a kukoricamorzsolás alkalmi, különösen városi környezetben, igencsak megritkultak, ez azonban nem jelenti azt, hogy a folklórról *en bloc* le kellene mondanunk. Csupán a folklorista szerep és feladatrendszer átgondolására, megújítására van szükség, hogy a kutató észrevegye: a téma az utcán hever. A folklorisztika jelen felé fordulása Észak-Amerikában vagy Nyugat-Európában már hosszú évtizedekkel ezelőtt megkezdődött, amit sok vita kísért, és számos fogalom újra értelmezése követett. Nálunk azonban sajátos társadalmi, politikai viszonyaink miatt ez a folyamat nemhogy nem játszódott még le, de szinte el sem indult. Ebbe az állóvízbe dob követ az *Adj netet!* című monográfia, amely a réteg- és csoportkultúrák szemszögéből közelíti meg a kortárs folklór és a folklorisztika megújításának lehetőségét.

Száz éves közhely, hogy a szóbeli kifejezés és hagyományozás a zárt kisközösségekben marad meg legtovább, s az sem titok, hogy a többségtől való elzárkózás igényével létrejövő csoportok, úgynevezett *szubkultúrák* is megte-methetik a maguk exkluzív folklóráját. Ennek megfelelően a kutatók lassan egy évszázada igyekeznek olyan regionális, szakmai, esetleg hobbi- vagy életformacsoportokat találni, amelyekben a szóbeli és variábilis kifejezési formák fellelhetők. Ilyen akár az életforma, akár az életkor szempontjából megközelíthető közösséget jelent napjaink iskolai gyerekvilága, ahol bármily meglepő, igencsak virágzik a folklór. A továbbító közeg megváltozott, a szóbeli átadás-átvétel mellett a kéziratos, sőt a rajzos közvetítés éppúgy jellemző, mint volt az a XVII. vagy XVIII. században. A viccek és mémek továbbadásában elengedhetetlen az internet szerepe is, amelybe a mai, vagy a közelmúltban, a könyv anyagának összegyűjtése idején, tehát a 2010-es évek második felében felnövő generáció már egészen kisgyerekkorban belenevelődött. Az akkori általános és középiskolások, részben ma már fiatal felnőttek számára az internet és a közösségi mé-

dia anyanyelv, amelyet a legnagyobb természetességgel, és sokszor reflektálatlanul használnak.

Az internet használata azonban nem feltétlenül károsítója vagy korlátozója a szóbeliségnek, ahogy az Tamás Ildikó munkájából kirajzolódik. A gyerekek a szünetekben az „Adj netet!” felkiáltással kérik egymást a mobilnet megosztására, hogy legújabb alkotásaikat közzétehessék, vagy másokét letölthessék. A kötet így tehát bizonyos sztereotípiák eloszlatására is vállalkozik, amennyiben a „mai fiatalokat” nemcsak a telefonjukon lógó, ettől kommunikációképtelen csodabogarakként írja le, hanem az eszközt és a szóbeli kommunikációt egyaránt aktívan és kooperatívan használókként.

A gyermekfolklor kutatása nem volt elhanyagolt téma korábban sem a magyar nyelvterületen, de nem is nevezhető kiemelt fontosságúnak, sokkal inkább néhány kiváló szakember egyéni teljesítményeiben volt tetten érhető. Kevés olyan kutatás ismert, amelyben a gyermekfolklor a gyermekélet néprajzával együtt jelent volna meg.¹ A korábbi kutatók gyermekfolkloron elsősorban játékot értettek, vagyis az énekes, mozgásos, dramatikus gyermekjátékokra koncentráltak.² Abba a korabeli paradigmába illeszkedtek, amely szerint a folklorista feladata a kiváló előadások felgyűjtése, dokumentálása, illetve az olvasóközönség elé bocsátása volt. Járulékos célként a gyermekjátékokban a korábbi korszakok magasabban strukturált előadásainak emlékeit vélte felfedezni a

1 E szempontból úttörő munka: GAZDA Klára, *Gyermekvilág Esztelneken: Néprajzi monográfia* (Bukarest: Kriterion, 1980).

2 KERÉNYI György, kiad., *Gyermekjátékok, A magyar népzene tára 1* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1951). Első táji monográfiának Bakos József gyűjteménye tekinthető, amelyet egy félreértésen alapuló politikai okból szinte a megjelenését követően bezúztak, ma könyvrítkaságnak számít. BAKOS József, *Mátyusföldi gyermekjátékok, Új magyar népköltési gyűjtemény 7* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1953). Továbbá: SZAPU Magda, *Gyermekjátékok: Énekes-táncos, szöveges, mozgásos népi játékok Somogyban* (Kaposvár: Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1996). Településmonográfia pl.: CSETE Balázs, *Jászkiséri gyermekjátékok* (Szolnok: Megyei Tanács VB. Népművelési Csoportjának Néprajzi Munkaközössége – Damjanich János Múzeum, 1957).

szakemberek többsége. A gyermekeknek szóló, illetve a gyermekek körében terjedő folklóralkotásokkal kapcsolatos elemző vizsgálatok pedig részben a történeti rekonstrukció igényével készültek abból kiindulva, hogy a gyermekek kultúrája jellemzően a felnőttekből építkezik, és sok esetben az ott már nem használt, elavult tudáselemeket őrizte meg. Ennek megfelelően jól használható segítségnek tűnt a korábbi korszakok akár vallásos képzeteinek rekonstrukciójára is.³ A magyarországi kutatási hagyományból az utóbbi évtizedekben nem hiányoztak már a városi fiatalok körében végzett, illetve a jelenkori folklórra összpontosító vizsgálatok sem, Czövek Judit, Juhász Katalin és legújabban Tóth Piroska Anna jóvoltából.⁴

Tamás Ildikó – itt és korábbi publikációiban – egy fontos, de ritkán érvényesülő kutatási hagyomány megőrzésére vállalkozott, s a folklórt az etnográfiaival igyekezett összekapcsolni. Egyrészt a gyermek- és diákközlőre önálló entitásként kezelve azt saját jogán vizsgálja, nem zárt rendszerként, tehát más társadalmi alrendszerrel összefüggésben, de a maga valójában is érvényes és értékes jelenségként kezeli azt. Másrészt a folklórt nemcsak alkotásaiban, hanem működésében, a gyerekközösségekben betöltött funkciójuk felől közelíti meg, vagyis vizsgálata fókuszában nem a gyűjtés későbbi polgári olvasóközönsége áll, hanem a gyerekek világát megismerni és megérteni vágyó résztvevő megfigyelőé. Harmadrészt történeti rekonstrukció szándék helyett a jelenbeli működésre összpontosít, a történeti dimenzió feltárásánál pedig csak az írott forrásokra hagyatkozik, a folklór alkotás mint a történeti rekonstrukció lehetséges eszköze nála nem kerül szóba.

Az óvodai és kisiskolai oktatásba az utóbbi ötven-hetven évben szervesen épültek be a néprajzkutatók által feltárt és kiadott népi rigmusok, gyermekjátékok, versek és dalok, amelyeket a pedagógusok a legkülönbözőbb célokra tudnak az oktatás során felhasználni. Mára neurobiológusok és kognitív pszi-

3 RÓHEIM Géza, *Magyar néphit és népszokások* (Budapest: Atheneum, 1925); LÁZÁR Katalin, „Történetiség a népi játékokban”, *Ethnographia* 123 (2012): 48–78; GAZDA Klára, „Isten kovácsa”, *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 11: Játék és kultúra*, szerk. SZIKSZAI Mária, 9–48 (Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság, 2003).

4 Czövek Judit az 1980-as évek elején végzett hagyományos és modern formákra egyaránt kiterjedő gyermekfolklór gyűjtést Debrecen környékén. Anyagát nyugdíjba vonulása után a Néprajztudományi Intézet Adattárának ajándékozta. Lásd még: JUHÁSZ Katalin, „»Ájláv bébi«: Mai gyermekfolklór gyűjtés Budapesten”, in *Mindenek gyűjtemény I.: Tanulmányok Küllős Imola 60. születésnapjára*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, *Artes populares* 21, 449–464 (Budapest: ELTE Folklore Tanszék, 2005); TÓTH Piroska Anna, „Fej, vagy írás?: Kortárs gyermekjátékok gyűjtése és rendszerezése”, in *Utak, technikák, hagyományok: Az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Európai Etnológia Program kiadványa*, szerk. KOMOR Judit és SCHILLER Katalin, 58–76 (Budapest: ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Európai Etnológia Program, 2014).

chológusok által is sokszorosán bizonyították, hogy a gyermekeknek szánt hagyományos költészet és zene, amely korosztályonként eltérő, s az adott fejlődési szakaszhoz igazodik, hatalmas jelentőséggel bír a gyerekek mozgásos, idegrendszeri, verbális és intellektuális fejlődése szempontjából egyaránt. Mindezeket egyaránt megkaphatják a családon belül és azon kívül nevelődő gyerekek. Jelen kötet ugyanakkor az ezen kívül vagy e mellett létező, a gyerekek saját kezességéből létrejövő szöveg-, és képanyagot vizsgálja, amely bár nem független a felnőttek világától és a kultúra más szegmenseiben élő folklórtól sem, mégis önálló korpusz. E kutatásnak köszönhetően az egyszeri szülő is betekintést nyerhet némileg az „átlag gyermek” hétköznapi életébe, az előle, és sokszor még a pedagógusok elől is elzárt titkos világba, amelyet a mai diákok iskolai életük színesebbé tételére maguknak teremtenek.

Az iskolai közösségekben létrejövő diákköltés, ha nem is teljesen analóg, de számos sajátosságában összekapcsolható a XVII–XVIII. századi protestáns kollégiumok diákköltészetével, amely kéziratos változatokban maradt ránk.⁵ Az újkori és jelenkori diákokat összeköti a fricskázás, a parodizálás iránti vágy, a körülöttük lévő valóság kiforgatásának, görbe tükörben való megmutatásának szándéka, a nyelvi játékoság, valamint a poétikai eszközök ügyes alkalmazása.

A kötet egyik fő erénye, hogy a folklorisztika munkamódszerét az antropológiából kölcsönöztekkel egészítette ki. Terepmunkáját néhány a személyiségi jogok és a gyermekek biztonsága érdekében nem nevesített budapesti általános és középiskolában végezte, kérdőíves formában és irányított beszélgetések során is dokumentálta a folklórjelenségeket, de igyekezett a gyerekeket természetes viselkedését, spontán kommunikációját és játékát is megfigyelni szünetekben, délutáni foglalkozások alatt az iskolaudvaron stb. Emellett számos interjút készített az iskolák pedagógusaival és tanulást segítő munkatársaival. A kutatás célja semmi esetre sem nagy mennyiségű *folklóradat* összegyűjtése volt, s a kötet a rendszerezés igényével sem lép fel. Feladatát a problémacentrikus megközelítésben látja, néhány alapkérdés köré kerekíti mondanivalóját.

Ilyen problémafelvetése a *medialitás* kérdése. A folklór nagyjából kétszáz esztendeje elválaszthatatlan a populáris és tömegkultúrától, azzal folyamatos dialogikus viszonyban létezik, vagyis a sajtó, majd az elektronikus médiumok éppúgy részt vesznek alakításában és terjesztésében, mint az ember–ember közötti kommunikáció. A folklór továbbá feldolgozza a magas- és a populáris kultúra számos elemét, tehát irodalmi alkotásokat, zeneműveket, képeket, valamint közköltészetből ismert toposzokat és műfajokat is. Azt senki nem tudja megmondani, hogy melyik szegmensnek milyen részesedése van a nagy egész lét-

5 BÁN Imre és JULOW Viktor, *Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964).

rejöttében, de sokkal fontosabbnak tűnnek e munka alapján a folyamatok és az alkotás maga, mint az eredet.

A kötet másik kulcskérdését a *kreativitás*, vagyis az alkotási szándék és az alkotó mozgástere jelenti. Azokat a főként poétikai technikákat járja körül, amelyekkel a fiatalok ismert szövegekből és toposzokból építenek valami újat, időszerűvé teszik a már létezőt. Vagyis régi közmondásokból, szállóigékből egykét szó elvételével vagy beiktatásával újat alkotnak. Az *antiproverbiumok* vagy közmondásparódiák kutatása ma már nálunk is jelentősnek számít,⁶ de az alkotási technikák sorát korántsem lehet tökéletesen leírni, hiszen egy, a szemünk előtt változó világról lévén szó, a kutatás mindig csak a pillanatnyi állapotot rögzítheti. A gyerekek folklórában tértől és időtől függetlenül nagy jelentősége van a halandzsának. A legtöbb ezzel kapcsolatos elemzés a beszélt nyelvhez szándékozik közelíteni a folklór halandzsaszövegeket, azokat titkos kódként vagy korábbi korszakok folklórából, illetve a felnőttek nyelvéből alászállott elemekként, eltorzult formákként tételezve. E tekintetben is jelentős szemléletváltást hoz ez a könyv, amely kizárólag poétikai kérdésként közelíti meg a jelentésében megragadhatatlan szövegeket, s elsősorban a nyelvi és ritmusjátékként értelmezi azokat. A kifordítás, parodizálás eszköze lehet a *népetimológia* és a *belehallás* is, amelyek régóta létező folklorisztikai kategóriák. A köznyelvben és akár még a szakmai közösségben is gyakorta összemosódnak, a *népi etimológia* jelenségével is fedésbe kerülhetnek. A három jelenség elkülönítésére és pontosítására is vállalkozik a könyv egyik fejezete.

Tamás Ildikó a kreativitás és alkotótechnikák vizsgálata során nem szakít teljesen a folklorista történeti feladatkörével sem, hiszen több száz éves zsánerek megjelenését fedezi fel a kortárs diákközlőben. A ma kissé bonyolult középiskolai rendszerben kisebbséget alkotnak a nyolcosztályos gimnáziumok, amelyek alapítását a rendszerváltás után a második világháború előtti magyar középfokú oktatás legjobb hagyományainak felélesztése motiválta. Ma már nem minden egyházi vagy állami nyolcosztályosban oktatnak latint, de van még köztük néhány, amelyek nem adták fel a klasszikus nyelv és az auktorok oktatását. Ahol pedig megjelenik a latin, ott megjelennek az újkori közköltészet jellemző parodisztikus műfajai, a latinnal küszködő diákok önironikus versezetei, marakonikus költeményei is.

Az elemzések harmadik szempontját a szerző számára a *vizualitás* szerepe és jelenlétének sokfélesége jelenti. Ami a leginkább feltűnő ezzel összefüggésben, hogy míg a folklorisztika által sugárzott kép szerint a gyerekek zömmel

6 HRISZTOVA-GOTTHARDT Hrisztalina, T., LITOVKINA Anna, BARTA Péter és VARGHA Katalin, *A közmondásferdítések ma: Öt nyelv antiproverbiumainak nyelvészeti vizsgálata* (Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2018).

ritmussal, énekkel kísért játékokat játszanak, s ez a tanárok segítségével elsajátított és spontán is szívesen játszott hagyományos gyerekjátékok esetében ma is érvényes, a saját maguk számára teremtett folklór alkotásokban viszonylag kis szerep jut a zenének. A digitálizáció és az online kommunikáció ebben a tekintetben is alapvető befolyással bírhat, hiszen a mindig kéznél lévő kütyükről bármikor zene varázsolható. Ez is lehet az egyik oka, hogy a mostani tizenéveseket nehéz éneklésre bírni, ami komoly kihívások elé állítja az énektanárokat. Másik oka a popzene domináns szerepe lehet e korosztályban: a zenei önkifejezésre igényt tartó gyerekek és fiatalok rockbandák alapításában teljesednek ki.

A zenei megnyilvánulások visszaszorulása a folklór kifejezési formákból veszteségként érzékelhető ugyan, de ennek kontrasztjaképp nyereségként könyvelhető el a képi kifejezés mód előtérbe kerülése, ami a XX. század eleje óta tendencia a nyugati kultúrában, s tovább erősíti az online kommunikáció és ezen belül is a közösségi média. A ráérős viccmesélés helyett korunkban a mémek készítése és terjesztése vált a humorközvetítés egyik lehetséges formájává, s a mémeknek ma már önálló poétikai rendszerét is leírhatjuk, amelyben a szöveg, a nyelvi játékosság és a képalkotó kedv egyszerre van jelen.

Amit a könyv hátrányaként róhatna fel a kritikus, az jelenti számára az érényt is: a totalításra törekvés hiánya. A szerző azt rögzíti, vagy veszi észre a rendelkezésére álló információ tömegből, amellyel elemző készsége kezdeni tud valamit. Vizsgálatai a fontosabb tendenciák megragadására irányulnak, s példáit is ehhez igazítja. A maga szempontjából redundáns adatok sorjázásával kevésbé hajlamos terhelni az olvasót, ily módon kötete további elemzésekre nem kínál lehetőséget. Ugyanakkor a szerző alkotókedvének és kreativitásának köszönhetően számos tudományos probléma kerül a folklórisztika kutatási palettájára, ami újabb hasonló vizsgálatok előtt nyithat utat.

Mikos Éva